

BASILICA EXTRA MUROS DE LA TROPAEUM TRAIANI, SECTORUL „POARTA DE VEST”

Ghiorghe PAPUC*

Cuvinte-cheie: *Tropaeum Traiani, bisilică, etape de construcție.*

Keywords: *Tropaeum Traiani, basilica, stages of construction.*

Rezumat: *Acest articol urma să apară într-un volum omagial dedicat profesorului Ion Barnea care în perioada 1947, 1968-1987 a fost responsabilul științific al șantierului arheologic Tropaeum Traiani. Volumul urma să fie dedicat centenarului nașterii ilustrului cercetător și arheolog (13.08.1913-30.01.2004).*

În semn de recunoștință și prețuire, dedicăm articolul profesorului Ion Barnea.

Contribuția de față își propune să prezinte rezultatele cercetărilor întreprinse de noi pe parcursul mai multor ani, în zona extra muros a cetății, la cca. 100 m vest față de poarta de vest. Aici a fost identificată o bisilică inițial cimiterială, devenită ulterior, datorită creșterii numărului populației în zonă, bisilică parohială. Pe durata funcționării sale în secolele IV - VI p. Chr. basilica a cunoscut mai multe faze de construcție. În ordinea desemnării bisilicilor cetății prin sigle, notăm această a șasea bisilică de la Tropaeum basilica F.

Abstract: *This paper was meant to be published in a volume dedicated to the memory of professor Ion Barnea, who, in 1947, 1968-1987 lead the archaeological research at Tropaeum Traiani. The volume was meant to celebrate a century since the birth of this illustrious scholar and archaeologist (13.08.1913-30.01.2004).*

The author dedicates this article to professor Ion Barnea, as a token of gratitude and appreciation.

This contribution presents the results of the author's archaeological research carried on over the years in the extra muros area, ca. 100 m west of the Western Gate. A basilica was identified here. Though it was a cemetery basilica at first, it was later transformed into a parochial one, because of the increased number of population in the area. During its life span, between the 4th and the 6th centuries AD, the basilica knew several construction phases. It is referred to as Basilica F, in order to fit the line of letter logos assigned to the other five basilicas discovered before it.

---

* Ghiorghe PAPUC: Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța; e-mail: ghiorghevpapuc@yahoo.com.

Cercetările arheologice în cetatea Tropaeum Traiani au început în anul 1892 sub conducerea lui Grigore Tocilescu¹ și s-au desfășurat până în anul 1909, anul decesului marelui arheolog². În anul 1910 lucrările au fost continuate de G. Murnu³, iar în anul 1911 șantierul arheologic a fost închis de noul director al Muzeului Național de Antichități, Vasile Pârvan. O prezentare a rezultatelor celor aproximativ două decenii de săpături arheologice o va face Vasile Pârvan în anii 1911 și 1912⁴.

În cetate au fost cercetate patru basilici, trei așezate pe *via principalis* iar una mai retrasă, la cca. 60 metri, spre nord de această stradă⁵. Basilicile sunt cunoscute ca: *basilica simplă*⁶, *basilica cu transept*⁷, *basilica – cisternă*⁸ și *basilica de marmură*⁹ (Fig. 1 și 2). Este amintit faptul că „lângă cetate, pe povârnișul lutos al dealului dinspre N, dincolo de valea care înconjură cetatea, se află a cincea, *basilica cimiterialis*”¹⁰ (Fig. 1).

În cele ce urmează vom prezenta cea de a șasea biserică (*basilica F*), amplasă la circa 100 m, la vest de poarta de vest a cetății. În zonă fuseseră identificate mai multe morminte de înhumatie datate în sec. III p. Chr., care făceau parte dintr-o necropolă a cetății din acea epocă. În anul 1975, cu ocazia introducerii în sistemul de irigații a unei conducte orientate nord-sud, care traversa zona, au apărut urme ale unei construcții monumentale¹¹.

Cercetarea basilicii a început în anul 1980, cotinuând cu întreruperi până în anul 1997¹². La finalul săpăturilor arheologice, din acest sector, a fost scoasă la suprafață o biserică trinavată orientată est-vest, pe care o vom numi *basilica F* (Fig. 3). Navelor laterale de la nord și de la sud le sunt alipite câte o încăpere dreptunghiulară spre capătul estic al acestora, care au rolul de *diaconicon* și respectiv, *prothesis*. Nava centrală dinspre est este prevăzută cu absidă

¹ Pentru istoricul cercetărilor vezi BARNEA 1979, p. 13-34.

² TOCILESCU 1893, p. 13-34; TOCILESCU 1895, p. 193-200; vezi și BARBU & SCHUSTER 2005; ACHIM 2007, p. 195-210.

³ MURNU 1913, p. 421-440.

⁴ PÂRVAN 1911, p. 1-12 și 163-191; PÂRVAN 1912.

⁵ Pentru monumentele creștine în general, vezi BARNEA 1977a; DUVAL 1980, p. 313-340; ACHIM 2015, p. 287-342.

⁶ Numele acestei basilici „simple” a fost dat de Grigore Tocilescu (vezi Biblioteca Academiei Române, fond Tocilescu mss. 5128). În deceniul al optulea al veacului XX, prof. Ion Barnea, responsabilul șantierului Tropaeum Traiani, reluând săpăturile în interiorul basilicii a descoperit cripta din altar cu moaște ale martirilor; noua denumire este *basilica A*, vezi BARNEA 1977b, p. 266-267.

⁷ PÂRVAN 1911; PÂRVAN 1912, p. 116; *basilica D*.

⁸ MURNU 1913, p. 421-440; numită „basilica dublă” (corect însă „basilica cisternă”). Noua denumire este *basilica C*.

⁹ PÂRVAN 1912, p. 95; *basilica B*.

¹⁰ PÂRVAN 1912, p. 115. Propunem ca această biserică, să fie notată biserică E; în acest fel biserică *extra muros* de la partea de vest va fi *basilica F*.

¹¹ Legea 63/1974 era deja în vigoare la data executării acestei lucrări, iar Oficiul Județean al Patrimoniului Cultural Național funcționa în cadrul Muzeului de Arheologie Constanța; constructorul conductei nu a cerut nicio aprobare pentru această lucrare.

¹² Au fost mai multe campanii în care nu s-a lucrat la biserică *extra muros* datorită lucrărilor de terasare în zonă sau lucrări pe conducte ce trebuiau supravegheate de muzeul constănțean; acest fapt a făcut ca cercetarea obiectivului să se întindă în timp.

semicirculară al cărei zid are cea mai mare grosime din toată zidăria basilicii; lăţimea zidului este de 1,10 m. Lungimea basilicii este de 20 m iar lăţimea celor trei nave este de 16,5 m. În zona de est a construcţiei, unde au fost adosate cele două încăperi, basilica are lăţimea de 25 m. Starea de conservare a monumentului la data descoperirii era precară, în sensul că în cea mai mare parte zidurile fuseseră demantelate, iar în unele locuri a fost afectată şi fundaţia care pornea de la – 1,80 m¹³.

Absida basilicii este delimitată de *naos* de un zid gros de 0,50 m, care se mai păstrează pe o lungime de 2,40 m. Zidul porneşte de la limita dinspre est a zidului de nord al navei centrale, loc marcat de un mic contrafort cu dimensiunile de 0,70 m lungime şi 0,35 m lăţime. Zidul absidei se leagă organic cu zidul navei centrale, deci aceste ziduri şi absida aparţin aceleiaşi faze de construcţie a basilicii. Este de menţionat că fundaţia absidei este mai adâncă cu 0,30 m decât fundaţiile zidurilor navei centrale. Pe marginea nordică a secţiunii din exteriorul absidei au apărut urmele unei gropi de var din prima fază a basilicii. Nivelul de construcţie al absidei se află la – 0,45 m de nivelul actual, fiind vizibile urmele unei demolări moderne.

Cercetarea arheologică a absidei a fost îngreunată de lucrările executate cu ocazia introducerii conductei de irigaţie, care avea un diametru de 0,60 m iar şanţul pentru aceasta era lat de 1,5 m. În absidă fusese montată şi o vană, ceea ce a făcut imposibilă cercetarea. Nu au apărut urme ale unei cripte care să fi existat sub absidă¹⁴.

Nava centrală a basilicii are lăţimea de 7 m şi lungimea de 14 m şi este delimitată de navele laterale de două ziduri (*stylobate*) a căror elevaţie era lată de 0,70 m; grosimea fundaţiei era de 0,77-0,80 m.

Pe zidurile navei centrale au fost descoperiţi trei suporti care reprezintă bazele de coloană ce delimitau cele trei nave. Doi suporti au fost găsiţi *in situ* pe latura sudică şi sunt blocuri paralelipipedice din calcar cu grosimea de 0,35-0,40 m, lungimea de 0,70-0,80 m şi lăţimea de 0,65-0,70 m¹⁵.

Cele două blocuri de pe latura de sud par a fi pe locurile originale, distanţa dintre ele fiind de 1,75 m. Pe latura nordică a navei centrale se află un bloc identic cu cele două prezentate mai sus; şi el pare a fi *in situ*, fiind practic suportul bazei primei coloane dinspre altar.

Nava centrală era pavată cu cărămidă aşezată în linie, atât în apropierea altarului cât şi în pronaos; dimensiunile cărămidilor erau de 31,5 x 31,5 şi aveau grosimea de 4 cm. În zona centrală a naosului exista un pavaj compozit la care s-a utilizat cărămidă de 45 x 45 x 3,5 cm grosime. S-au folosit cărămizi întregi dar şi

---

¹³ Aceste demantelări au fost executate în al treilea deceniu al sec. XX, când au apărut coloniştii ardeleni. Din cele relatate de Tocilescu la final de secol XIX populaţia era majoritar ţigănească. Aceştia şi tătarii au folosit piatra la construcţiile lor. Ardelenii veniţi în 1920-1924 au demantelat şi zidul de incintă. În cimitirul localităţii se află o bază de coloană, de la *basilica forensis*, care este suport pentru o cruce.

¹⁴ Absida am cercetat-o cu multă atenţie datorită distrugerilor produse la introducerea conductei; nicio urmă nu indică existenţa unei cripte – şi mă refer la cercetarea făcută sub instalaţia de irigaţie.

¹⁵ Zona unde se află cei trei suporti nu a suferit o demantelare profundă.

jumătăți tăiate pe diagonală (cărămizi triunghiulare). Pavajul avea un aranjament deosebit, folosindu-se registre diverse¹⁶.

Navele laterale ale edificiului erau realizate din piatră și pământ. Zidurile erau adosate la zidul navei centrale de la nivelul fundației. Lățimea zidurilor era de 0,60 m; diferența este vizibilă și la adâncimea fundației, lateralele fiind mai ridicate față de nava centrală.

În nava sudică se păstrează ca și la cea nordică urmele a două ziduri transversale, adosate de la nivelul fundației de nava centrală. Lățimea navelor laterale este de 3,40 m, iar zidul care delimitează basilica spre exterior are grosimea de 0,60 m. Urme ale pavajului din cărămidă se păstrează în ambele nave laterale. Cărămida utilizată avea dimensiunile de 31,5 x 31,5 x 4 cm grosime; pavajul a fost așezat pe un strat de lut bine bătătorit.

Navele basilicii au spre vest un *pronaos*, prin care se intră în clădire. Lungimea pronaosului este de 3,70 m; pe zidul exterior al acestuia au fost identificate patru intrări de lățimi diferite.

Pe latura de nord a basilicii, în capătul estic al navei, se află o încăpere rectangulară ale cărei ziduri au fost adosate la zidul navei nordice. Lungimea încăperii (est-vest) este de 4,5 m iar lățimea este de 3,20 m. Zidurile amintite sunt din piatră legată cu pământ, iar încăperea este pavată cu cărămidă așezată în rânduri drepte pe direcția est-vest. Încăperile comunică cu nava nordică a basilicii printr-o intrare largă de 1 m care se află la 1,6 m depărtare de zidul estic al clădirii; acesta are o grosime de 60 cm. Această încăpere avea funcția de *diaconicon*¹⁷.

Pe latura de sud a basilicii se aflau mai multe încăperi, dintre care a fost cercetată cea care era adosată navei sudice. Grosimea zidului este de 0,90 m; zidul estic al acestei încăperi este alipit de zidul basilicii pe o lungime de 1 m. Dimensiunile interioare ale încăperii sunt de 5,65 m (est-vest) pe 4,60 m (nord-sud). O considerăm a fi *prothesis*¹⁸. Nivelul de călcare nu are urme ale unui pavaj și se află cu 0,55 m mai jos decât nivelul din basilică. În timpul cercetării am descoperit fragmente de țiglă și olane și am recuperat o bază de coloană și un capitel fragmentar. Piese au ajuns aici din basilică cu ocazia demolărilor moderne din primul sfert al secolului XX. În încăperea am descoperit multe fragmente de sticlă plată, folosite la ferestrele edificiului din vecinătate. Încăperea comunica cu basilica printr-o intrare lată de 1,05 m, aflată la 1,30 m depărtare de zidul de est al navei¹⁹. În *prothesis*, se putea intra printr-o deschidere lată de 0,85 m aflată pe latura vestică, lângă zidul navei sudice. De remarcat faptul că încăperea comunica și spre est: o dovedește pragul de 1,10 m de pe latura estică a

---

¹⁶ Pavajul diferit din punct de vedere al materialului folosit (cărămizi de diverse marimi și forme), și al execuției îl punem în legătură cu reparațiile din sec. al VI-lea pe care le-a suferit basilica. Diversitatea execuției poate să fi fost și una intenționată, pentru a pune în valoare această parte a monumentului. Suprafața păstrată este însă prea redusă pentru a ne forma o opinie sigură.

¹⁷ Vezi basilica D de la Tropaeum la LUNGU 2000, p. 61.

¹⁸ LUNGU 2000, p. 61-62.

¹⁹ Pe latura sud-estică există o construcție mai amplă, din care încăperea adosată navei de sud a basilicii îndeplinea funcția de *prothesis*.

încăperii. Zona a fost afectată puternic de lucrările de irigație amintite, care au distrus depunerile arheologice.

Fazele de construcție ale basilicii și cronologia lor (Fig. 4)

Prima fază a basilicii F din acest sector al cetății constă dintr-o biserică simplă, dreptunghiulară, cu absidă pe latura estică. Având în vedere că în cercetările efectuate cu ocazia terasării pantelor, de la nord de cetate, pentru plantarea viței de vie (1986), au apărut destul de multe morminte creștine, credem că este vorba de o biserică cimiterială, care avea o lungime de 14 m, iar lățimea de 7 m. Grosimea zidului la nivelul fundației era de 0,89-0,90 m, iar elevația avea 0,70 m²⁰. Datarea acestei construcții aparține sfârșitului sec. IV p. Chr., conform celor două monede de la împăratul Valens (364-378) care au fost recuperate.

În primele decenii ale secolului V p. Chr., se adaugă două încăperi laterale în jumătatea estică a basilicii; lungimea acestora era de 5,20 m și lățimea de 3,5 m. Astfel basilica își mărește suprafața cu peste o treime, devine biserică cu transept²¹, biserică parohială, fapt determinat de creșterea populației în zonă (dovadă fiind locuințele *extra muros* din sectorul vestic și cel sudic ale cetății). O monedă bătută în primele decenii ale secolului al V-lea p. Chr., poate data transformarea așezământului cimiterial în unul parohial în al doilea deceniu al secolului amintit.

Cea de a treia fază a basilicii F, când construcția devine biserică trinavată, adăugându-i-se pe latura vestică un *pronaos*, pe toată lățimea construcției, cu o adâncime de 3,70 m, se poate data la începutul sec. al VI-lea²². Mărirea spațiului se datorează creșterii numerice a populației din sectorul *extra muros* din vecinătate.

În prima jumătate a sec. VI p. Chr., în perioada împăratului Iustinian (527-565), cu ocazia unor reparații generale, basilicii i se adaugă la o diferență scurtă de timp, de o parte și de alta a navelor laterale, cele două încăperi de plan rectangular: *diaconicon* și *prothesis*.

Acestea sunt etapele de construcție și funcționare ale basilicii F de lângă poarta de vest a cetății Tropaeum Traiani. Cauza care a determinat transformarea unei basilici de cimitir într-una parohială a fost creșterea numărului populației care s-a așezat în afara incintei cetății Tropaeum Traiani.

BIBLIOGRAFIE

ACHIM 2007 – I. Achim, *Grigore Tocilescu și antichitățile creștine de la Tropaeum Traiani. Remarci asupra cercetărilor savantului după documente de arhivă*, SCIVA 58 (2007), 3–4, p. 195–210.

ACHIM 2014 – I. Achim, *La basilique à crypte d'Istros: dix campagnes de fouilles* (2002–2013), MCA 10 (2014), p. 265–287.

ACHIM 2015 – I. Achim, *Churches and Graves of the Early Byzantine Period in Scythia Minor and Moesia Secunda*, în: J. R. Brandt, M. Prusac & H. Roland (eds.), *Death and Changing Rituals. Function and Meaning in Ancient Funerary Practices* (Studies in Funerary Archaeology 7), Oxford, 2015, p. 287–342.

²⁰ LUNGU 2000, p. 154, fig 1, basilica cimiterială de la Axiopolis.

²¹ Vezi basilica D, de la Tropaeum Traiani.

²² LUNGU 2000, p. 156, fig. 10, basilica din piața mare de la Histria; ACHIM 2014, p. 265–287.

BARBU & SCHUSTER 2005 – V. Barbu & C. Schuster, *Grigore G. Tocilescu și „Chestiunea Adamclisi”*. Pagini din istoria arheologiei românești, Târgoviște, 2005.

BARNEA 1977a – I. Barnea, *Monuments paléochrétiens de Roumanie*, Sussidi allo studio delle antichità cristiane pubblicati per cura del Pontificio Istituto di archeologia cristiana 6, Città del Vaticano, 1977.

BARNEA 1977b – I. Barnea, *Cetatea Tropaeum Traiani în lumina ultimelor săpături arheologice*, Pontica 10 (1977), p. 261–271.

BARNEA 1979 – I. Barnea, *Tropaeum Traiani I. Cetatea*, București, 1979.

DUVAL 1980 – N. Duval, *L'archéologie chrétienne en Roumanie. À propos de deux livres récents de I. Barnea*, RA 2 (1980), p. 313–340.

LUNGU 2000 – V. Lungu, *Creștinismul în contextul vest-pontic*, Constanța/Sibiu, 2000.

MURNU 1913 – G. Murnu, *De la cetatea Tropaeum-Adamclisi. Basilica cisternă. Studiu arheologic*, ARMSI 36 (1913), p. 421–440.

PÂRVAN 1911 – V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum: considerațiuni istorice*, BCMI 4 (1911), p. 1–12 și 163–191.

PÂRVAN 1912 – V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum: considerații istorice*, București 1912 (după BCMI 4, 1911).

TOCILESCU 1983 – Gr. Tocilescu, *Resultatul explorărilor sale arheologice făcute în vara anului 1891 la castrul roman de la Adam Clissi*, AAR, seria a II-a, t. XIV, 1891–1892, București, 1893, p. 13–34.

TOCILESCU 1895 – Gr. Tocilescu, *Über die Ausgrabungen in der Stadt Tropaensium civitas*, în: *Verhandlungen der 43. Versammlung Deutscher Philologen und Schlumänner*, Köln, 1895, p. 193–200.

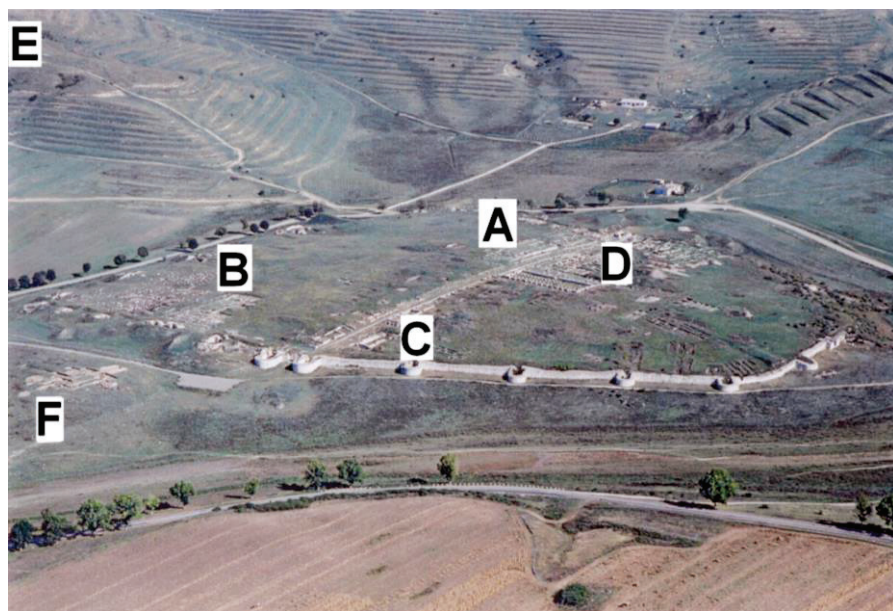

Fig. 1 - Tropaeum Traiani - Basilicile cetății.

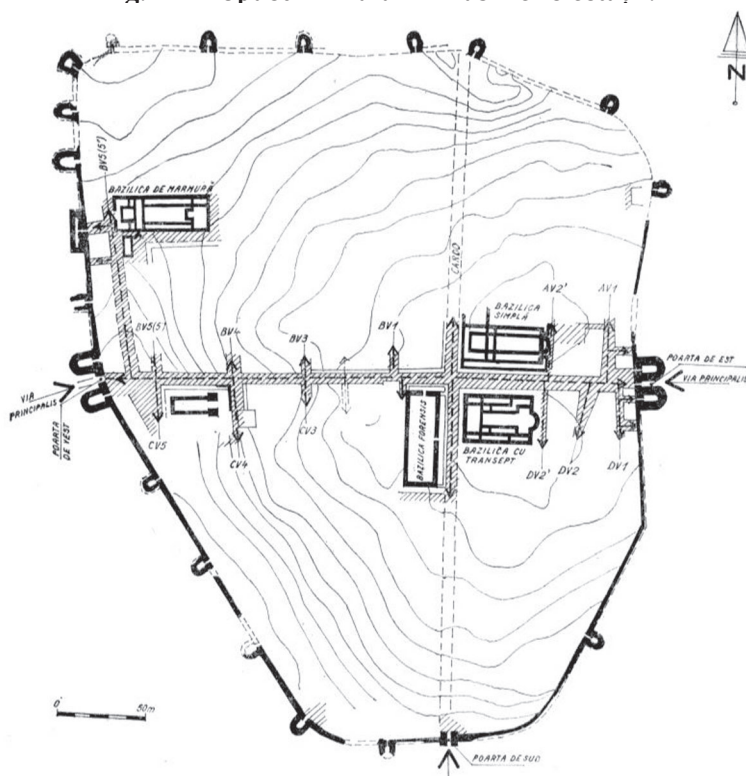

Fig. 2 - Planul de amplasare a basilicilor din interiorul cetății, după BARNEA 1979, fig. 107 - Planul străzilor (secolele IV- VI e.n.).

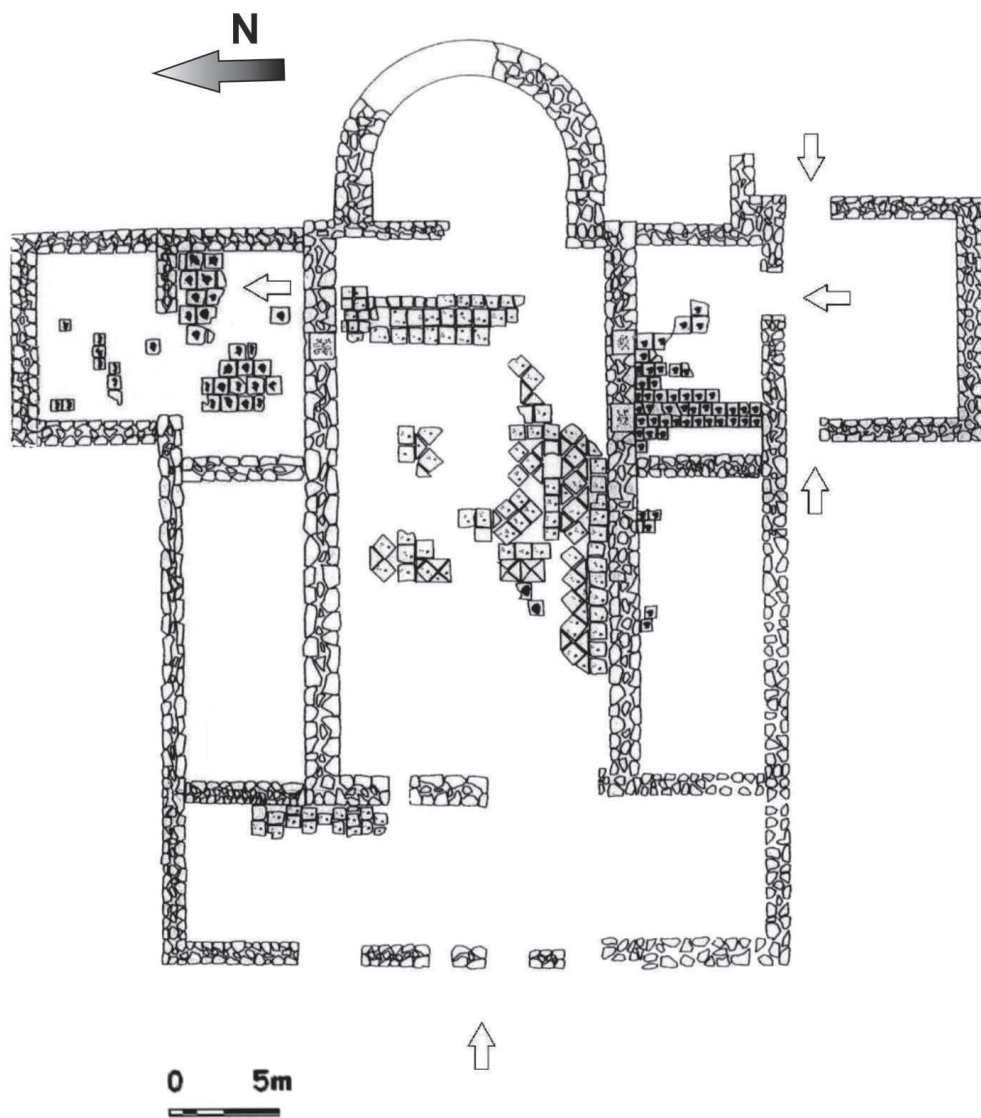

Fig. 3 - Tropaeum Traini - Basilica F.

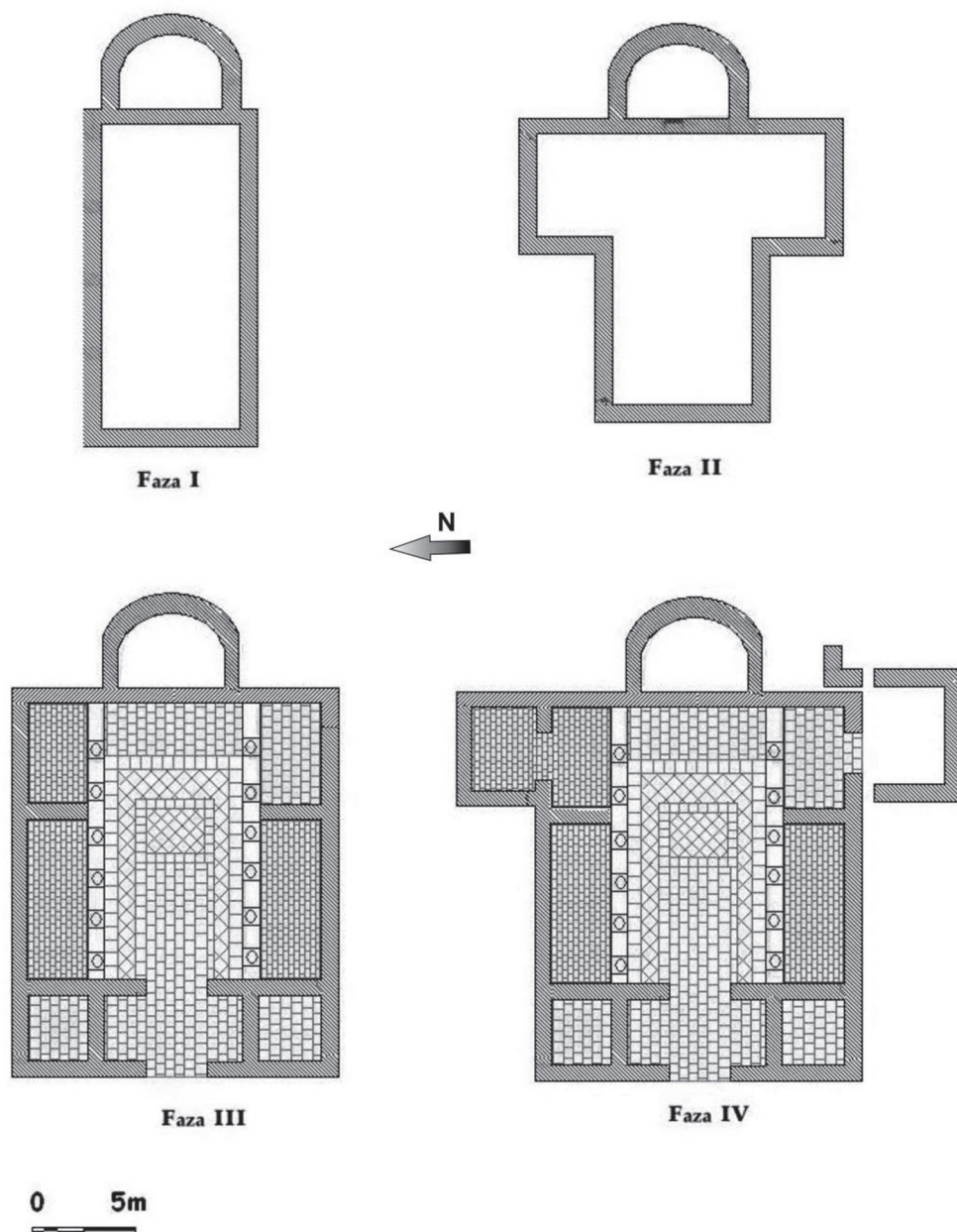

Fig. 4 - Fazele de construcție ale Basilicii F.